

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
आदेश

०७०-WO-०४५२

मुद्दा: उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

द्वन्द्वका समयमा यौनहिंसा तथा अन्य अमानवीय र क्रूर तथा अपमानजनक व्यवहारबाट प्रभावित पीडित व्यक्ति र परिवारको तरफबाट र आफ्ना हकमा समेत द्वन्द्वपीडित समिति, बर्दियाका अख्तियारप्राप्त अध्यक्ष बर्दिया जिल्ला धधवार गा.वि.स. वडा नं.८ बेलभार बस्ने भागीराम चौधरी १

निवेदक

विरुद्ध

मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्ष, मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रि परिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
नेपाल सरकार, शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
नेपाल सरकार, स्थानीय विकास मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
नेपाल सरकार, शान्ति कोषको सचिवालय, बबरमहल, काठमाडौं १
संसद सचिवालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १
नेपाल सरकार, शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं १

विपक्षी

नेपालको संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

म निवेदक विगत ७ वर्षदेखि द्वन्द्व पीडितहरूको हकहितको लागि स्थापना भएको द्वन्द्व पीडित समिति बर्दियामा कार्यरत रही देशभरका सशस्त्र द्वन्द्व पीडितका लागि

स्थानीयदेखि राष्ट्रिय स्तरसम्म पीडितका पक्षमा आवाज उठाई आएको र स्वयम् पनि द्वन्द्व पीडित भएको साथै हाम्रो सामाजिक संरचना, पीडितको सुरक्षा र जीवन तथा परिवारको गोपनीयतासमेतलाई ध्यान दिई द्वन्द्व पीडितहरू प्रति गरिने अन्याय, असमानता र विभेदप्रति निवेदकको सार्थक सम्बन्ध रहेकोले देशभरका महिला र किशोरीहरूको ठूलो हिस्सा पीडित रहेको, निजहरूको सामाजिक तथा पारिवारिक जीवनलाई र गोपनीयतालाई ख्याल राखी गोप्यता कायम गरिदिनु पर्ने भएकाले र यस किसिमको गोप्यता राख्ने प्रचलन सम्मानित अदालतबाट जारी विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाहीमा पक्षहरूको गोपनीयता कायम राख्ने सम्बन्धी कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ ले स्वीकार गरेकाले यस विषयलाई सार्वजनिक सरोकारको विषयका रूपमा लिई सो विषयमा विद्यमान विभिन्न नीति, निर्णय, मापदण्ड, निर्देशन, कार्यविधि, परिपत्र, योजना तथा कार्यक्रममा गरिएको भेदभावजन्य कार्य तथा व्यवहार विरुद्ध संवैधानिक प्रश्नको निराकरणका लागि सम्मानित अदालतसमक्ष निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं। निवेदकको व्यक्तिगत साथै वृहत्तर पीडित समुदायको साझा सरोकार भएको यस विषयलाई सार्वजनिक सरोकारका रूपमा स्वीकार गरी इन्साफ पाउँ।

नेपालमा २०५२।११।१ देखि घोषित रूपमा सुरु भएको सशस्त्र द्वन्द्व मिति २०६३।८।५ मा द्वन्द्वरत पक्षहरू बीच सम्पन्न शान्तिवार्ताको परिणाम स्वरूप युद्ध समाप्त भएको छ र सोही विस्तृत शान्ति सम्झौतामा आधारित भएर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ घोषणा भई संविधानसभाको प्रथम निर्वाचन, तत्कालीन लडाकुहरूको राष्ट्रिय सेनामा समायोजन, अन्तरिम संविधान लागू भएको, सो अन्तर्गत विभिन्न नीति, निर्णय, मापदण्ड, निर्देशन, कार्यविधि, परिपत्र, योजना र कार्यक्रम जारी भएका र संविधानसभाको दोस्रो निर्वाचन समेत सम्पन्न भइसकेको भए पनि प्रकरण ५ मा उल्लिखित १७ वटै संयन्त्रले द्वन्द्व पीडितको परिभाषा भित्र यस निवेदनमा सरोकार लिइएका, यौनहिंसा तथा अन्य अपमानजनक क्रुर व्यवहारका पीडा भोग्नु खेप्नु परेका लैङ्गिक विभेद र यौनहिंसा पीडितलाई द्वन्द्व प्रभावित व्यक्ति र परिवारका सूची वर्गमा नपारिएको र हालसम्म कुनै पनि निकायबाट कुनै राहत, सहयोग नपाएको मात्र होइन। ती निकायमा जाँदा पीडितलाई तिमीहरू द्वन्द्व प्रभावित व्यक्ति र परिवार होइनौं। त्यस कारण कुनै पनि राहत र सहयोग पाउँदैनौं भनी विपक्षी मातहत अधिकारीहरूले भन्ने गरेबाट सो अवस्थाले द्वन्द्व पीडितलाई अझ पीडित बनाएको छ। यस पीडादायी अन्यायको उपचारको अर्को विकल्प नहुँदा मानव अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रले पुष्टि गरेका र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, १२, १३(१), (२), (३)(४), १८, २०, २१, २२, २४, २६ र २९ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक

हक प्रचलन र ती हकहरूको समान प्रचलनका लागि बाधक ऐन, नियम, निर्णय, मापदण्ड, निर्देशिका, कार्यविधि समेतको खारेजी र आवश्यक निर्देशिका, कार्यविधि आदिको तर्जुमा सहितको उपचारात्मक व्यवस्थाका लागि संविधानको धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यो निवेदन गरेका छौं।

समाजको ठूलो हिस्सा पीडित रहेको यस विषयलाई सार्वजनिक सरोकारको विषयको रूपमा लिई यौनिक हिंसा पीडित र लैङ्गिक भेदमा पारिएका तथा अमानवीय र क्रुर पीडाका पीडितको हकमा विपक्षीहरूबाट तर्जुमा गरिएका १४ वटै संयन्त्रहरूले निवेदनमा संबोधन गरिएका यौनिक हिंसा पीडित तथा अमानवीय र अपमानजनक व्यवहारका पीडितलाई पहिचान गर्न, पीडित तथा अमानवीय र अपमानजनक व्यवहारका पीडितलाई पहिचान गर्न, पीडितको कोटीमा राख्न, विस्थापित मान्न, रोजगारी दिन, राहत तथा सहयोग उपलब्ध गराउन, ऋण सहयोग पाउन, राहत क्षतिपूर्ति तथा आर्थिक सहायता लिन पाउन टुहुरा र एकल महिलाको परिचय पाउन परिवारमा एकिकृत हुन र पारिवारिक जीवन जिउन तथा यौन हिंसामा परी बलपूर्वक यौन सम्पर्कका कारणबाट जन्मिएका बालबालिकाहरूको जन्मदर्ता समेत हुन नसकेको समेत अबस्थालाई पीडितको परिभाषाबाट नै अलग्याएकाले उल्लेखित सबै संयन्त्रहरू विगत द्वन्द्वका बखत यौन हिंसामा पारिएका पीडित र क्रुर तथा अमानवीय व्यवहार खेप्नु परेका पीडितलाई विभेदकारी भएको प्रष्ट छ।

विपक्षीहरूबाट तर्जुमा गरिएका १४ वटै संयन्त्रहरूले यौनिक हिंसा पीडित, लैङ्गिक भेदमा पारिएका तथा अमानवीय र क्रुर पीडाका पीडितको हकमा समेट्न नसकेकोले त्यस किसिमका द्वन्द्व पीडितलाई समेत समेट्ने गरी तत् तत् संयन्त्रहरूमा द्वन्द्व पीडितको पुनः परिभाषा गर्नु, गर्न लगाउनु, यौनिक हिंसा पीडित तथा अमानवीय र अपमानजनक व्यवहारका पीडितलाई पहिचान गर्न, पीडितको कोटीमा राख्न, विस्थापित मान्न, बेपत्ताका परिवार मान्न, रोजगारी दिन, राहत तथा सहयोग उपलब्ध गराउन, ऋण सहयोग पाउन, राहत, क्षतिपूर्ति तथा आर्थिक सहायता लिन पाउनसमेतका अल्पकालीन दीर्घकालीन सबै किसिमका राहत सहयोग उपलब्ध गराउने प्रभावकारी व्यवस्था गर्नु, गराउनु भनी सबै विपक्षीहरूका नाममा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम परमादेशसमेतको आदेश लगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश, पूर्जी गरी पाऊ।

तसर्थ यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्मका लागि यौनिक हिंसा पीडित तथा अमानवीय र अपमानजनक व्यवहार पीडितलाई पहिचान गर्न, पीडितको कोटीमा राख्न, विस्थापित मान्न, बेपत्ताका परिवार मान्न, रोजगारी दिन, राहत, क्षतिपूर्ति तथा आर्थिक

सहायता लिन पाउन समेतका अल्पकालिन राहत सहयोग उपलब्ध गराउने प्रभावकारी ब्यवस्था तत्काल गर्न विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषदका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक भागीराम चौधरीको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउमा सूचना पठाई लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु। साथै प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तुको संवेदनशीलतालाई हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदन चाँडो निरोपण हुन बाञ्छनीय देखिएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ६३(३)(च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।९।२३को आदेश।

देशको विधायिकाले संविधानबमोजिम प्राप्त विधायिकी अधिकारको प्रयोग गरी कानून निर्माण गरेको हुन्छ र कानूनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी प्रत्यायोजित व्यवस्थापन अन्तर्गत सरकारबाट आवश्यकतानुसार विभिन्न नीति, निर्देशिका, कार्यविधि, नियमावली वा आदेशहरूले कुनै घटना दुर्घटनालाई नसमेटेको भन्ने दाबी लिई दायर गरिने यातना र पीडाको उपचारको हक प्रचलनको लागि यातना पीडितलाई द्वन्द्व पीडितको परिभाषाभित्र समेट्ने गरी विभिन्न कार्यविधि र निर्देशिका तर्जुमा गरी लागू गर्ने जस्ता विषय व्यवस्थापिका संसद सचिवालयसँग कुनै पनि रूपमा सम्बन्धित नभएकोले यस सचिवालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने आवश्यकता नभएको हुँदा व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी रहेको हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको तर्फबाट सहसचिव डा. शर्मा अर्यालयको लिखित जवाफ।

सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा द्वन्द्वरत पक्षबाट यौन हिंसा गरिएका यौन हिंसा पीडितलाई राहत प्रदान गर्ने विषयलाई वर्तमान निर्देशिका वा मापदण्डहरूले समेट्न नसकेका सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा विभिन्न कारणबाट पीडित भएका व्यक्ति वा तीनका परिवारलाई राहत प्रदान गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट हुने व्यवस्था बमोजिमको जिम्मेवारी पूरा गर्न यस मन्त्रालय समेत सचेत र प्रतिबद्ध छ। सम्मानित अदालतबाट यस विषयमा रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था नरहेकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ. का सचिव जनार्दन नेपालको लिखित जवाफ।

द्वन्द्वबाट प्रभावित यौन हिंसा पीडित, अमानवीय, क्रूर, अपमानजनक व्यवहार गरिएका पीडितलाई विभिन्न संयन्त्रहरूको परिभाषाभित्र समेट्ने तथा राहत तथा आर्थिक सहायता दिने सम्बन्धमा यस शान्ति कोष सचिवालयको तालुक निकाय नेपाल सरकार शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्रको विषय भएको र विपक्षीले सो मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाएको अवस्था देखिँदा विभिन्न संयन्त्रहरूको परिभाषाभित्र समेटेी राहत तथा आर्थिक सहायता दिने सम्बन्धमा मन्त्रालयबाट प्रस्तुत हुने लिखित जवाफमा सचिवालय सहमत हुने नै हुँदा सो विषयमा यस सचिवालयले केही बोलिरहनु परेन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको शान्ति कोष सचिवालयको तर्फबाट निर्देशक साधुराम सापकोटाको लिखित जवाफ।

सशस्त्र द्वन्द्वका अवधिमा यौनहिंसामा परेका अमानवीय क्रूर, अपमानजनक व्यवहार गरिएका पीडितहरूलाई द्वन्द्व पीडितको परिभाषाभित्र समेटेी राहत एवं आर्थिक सहायता दिने सम्बन्धमा निवेदकले उठाएका माग अवश्य पनि संवेदनशील एवं मननयोग्य छन्। त्यस्ता मागहरूलाई पूरा गर्न सरकार गम्भीर एवं सचेत भएको नै हुँदा रिट निवेदनमा उठाइएका कुराहरूमा सम्बोधन भई पीडितलाई राहत र पीडकलाई सजाय गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्ने तर्फ यस मन्त्रालयले आवश्यक गृह कार्य गरि नै रहेको हुँदा रिट निवेदन जिकिर निराधार र निरर्थक छ। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको तर्फबाट सचिव धनबहादुर तामाङको लिखित जवाफ।

विपक्षीले निवेदनमा लिएका जिकिरमा यस मन्त्रालयको यो यसरी संलग्नता रहेको तथा यो यस्तो कानूनी कर्तव्य एवं दायित्व रहेकोमा सो कर्तव्य एवं दायित्व रहेकोमा सो कर्तव्य एवं दायित्व पूरा नगरेको भनी रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा कहि कतै उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन। नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६९ अनुसार द्वन्द्व पीडितको परिभाषा गर्ने, द्वन्द्व पीडितलाई राहत, क्षतिपूर्ति तथा आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउने लगायतको विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने नदेखिँदा उल्लिखित विषय यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता छैन। जहाँसम्म बाबुको पहिचान हुन नसकेका बालबालिकाको जन्म दर्ता हुन नसकेको भन्ने सन्दर्भ छ, सो सम्बन्धमा बाबुको पहिचान नभएका बालबालिकाको जन्म दर्ता गर्न जन्म दर्ता सूचना फारामको बाबुको विवरणको महलमा ठेगाना नभएको व्यहोरा उल्लेख गरी आमाले सूचक भई जन्म दर्ता गर्न सक्ने गरी यस मन्त्रालयबाट मिति २०६२।१०।१३ मा परिपत्र भई सोही बमोजिम स्थानीय पञ्जिकाधिकारीको कार्यालयबाट जन्मदर्ता भइरहेकोले रिट निवेदकको उक्त जिकिर पनि

सत्य तथ्यमा आधारित नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदकको उक्त जिकिर पनि सत्य तथ्यमा आधारित नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकाश मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ. का सचिव शान्तबहादुर श्रेष्ठको लिखित जवाफ।

नेपाल सरकारले आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म सशस्त्र द्वन्द्वको कारणबाट विस्थापित व्यक्ति, बेपत्ता परिएका व्यक्तिका परिवारलाई अपाङ्ग अङ्गभङ्ग वा घाइते भएका व्यक्ति, द्वन्द्वको अवधिमा द्वन्द्वरहित पक्षहरूको अपहरणमा परेका व्यक्तिहरूलाई राहत प्रदान गर्दै आइरहेको हुँदा रिट निवेदकले दाबी लिए जस्तो द्वन्द्व पीडित प्रति नेपाल सरकारले कुनै दायित्व नलिएको भनी भन्न मिल्ने अवस्था छैन। जहाँसम्म सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा द्वन्द्वरत पक्षबाट यौन हिंसा गरिएका यौन हिंसा पीडितलाई राहत प्रदान गर्ने विषय छ, सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा विभिन्न कारणबाट पीडित भएका व्यक्ति वा तिनका परिवार जसलाई वर्तमान निर्देशिका वा मापदण्डहरूले समेट्न सकेको अवस्था छैन। नेपाल सरकार यस विषयमा संवेदनशील छ। सम्मानित अदालतबाट यस विषयमा रिट निवेदकको मागबमोजिम हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था नरहेकोले रिट खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं आफ्नो हकमा समेत मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको लिखित जवाफ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदन सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो।

निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री काशीराम ढुंगानाले विपक्षीहरूबाट २०६३।८।५ पछि जारी नीति निर्देशन निर्देशिका कार्यविधि नियमावली र आदेशमा द्वन्द्व पीडितको परिभाषा लैङ्गिक विभेदकारी र असमान रहेको छ। विपक्षीहरूबाट तर्जुमा गरि कार्यान्वयनमा ल्याईएका १४ वटै संयन्त्रहरूले यौनिक हिंसा पीडित, लैङ्गिक भेदमा पारिएका तथा अमानवीय र क्रूर पीडाका पीडितको हकमा समेट्न सकेको छैन। त्यस किसिमका द्वन्द्व पीडितलाई समेत समेट्ने गरी तत् तत् संयन्त्रहरूमा द्वन्द्व पीडितको परिभाषामा नसमेटिएकोले पुनः समेट्ने गरी परिभाषा गर्नु पर्ने भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १,१२,१३(१)(२)(३)(४), १८, २०, २१, २२, २४, २६ र २९ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक हक प्रचलन र ति हक प्रचलनका लागि बाधक ऐन नियम निर्णय मापदण्ड निर्देशिका कार्यविधि समेतको खारेजी गरी पाउ। साथै आवश्यक निर्देशिका कार्यविधि आदीको तर्जुमा गरी यौनिक हिंसा पीडित तथा अमानवीय र अपमानजनक

व्यवहारका पीडितलाई पहिचान गर्न, पीडितको कोटीमा राख्न, विस्थापित मान्न, बेपत्ताका परिवार मान्न, रोजगारी दिन, राहत तथा सहयोग उपलब्ध गराउन, ऋण सहयोग पाउन, राहत, क्षतिपूर्ति तथा आर्थिक सहायता लिन पाउनसमेतका अल्पकालीन दीर्घकालीन सबै किसिमका राहत सहयोग उपलब्ध गराउने प्रभावकारी व्यवस्था गर्नु, गराउनु भनी सबै विपक्षीहरूका नाममा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम परमादेशसमेतको आदेश जारी गरी पाऊ भनी गर्नु भएको वहस सुनियो।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सन्जिवराज रेग्मीले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा द्वन्द्वरत पक्षबाट यौन हिंसा गरिएका यौन हिंसा पीडित भएका व्यक्ति वा तिनका परिवारलाई तत्कालिन निर्देशिका वा मापदण्डहरूले समेट्न सकेको अबस्था नभए पनि निवेदन दावीको पीडितलाई समेत समेट्ने गरी बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ जारी भै लागू भएको अबस्थामा निवेदकले उठाएको विषयलाई उक्त ऐनले समेट्ने र त्यस किसिमका मानव अधिकारको गम्भिर उल्लंघनबाट पीडितलाई राहत र पीडकलाई सजाय गर्ने समेतको संयन्त्र निर्माण गर्ने समेतको कार्य नेपाल सरकारले गर्ने नै हुदा हालको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्था नहुदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउ भनी गर्नु भएको वहस जिकिर सुनियो।

विपक्षीहरूबाट २०६३।८।५ पछि जारी नीति निर्देशन निर्देशिका कार्यविधि नियमावली र आदेशमा द्वन्द्व पीडितको परिभाषा लैङ्गिक विभेदकारी र असमान रहेको, विपक्षीहरूबाट तर्जुमा गरिएका १४ वटै संयन्त्रहरूले यौनिक हिंसा पीडित, लैङ्गिक भेदमा पारिएका तथा अमानवीय र क्रुर पीडाका पीडितको हकमा समेट्न नसकेकोले त्यस किसिमका द्वन्द्व पीडितलाई समेत समेट्ने गरी उक्त संयन्त्रहरूमा द्वन्द्व पीडितको पुनः परिभाषा गर्नु, गर्न लगाउनु, यौनिक हिंसा पीडित तथा अमानवीय र अपमानजनक व्यवहारका पीडितलाई पहिचान गर्न, पीडितको कोटीमा राख्न, विस्थापित मान्न, बेपत्ताका परिवार मान्न, रोजगारी दिन, राहत तथा सहयोग उपलब्ध गराउन, ऋण सहयोग पाउन, राहत, क्षतिपूर्ति तथा आर्थिक सहायता लिन पाउनसमेतका अल्पकालीन दीर्घकालीन सबै किसिमका राहत सहयोग उपलब्ध गराउने प्रभावकारी व्यवस्था गर्नु, गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम परमादेश जारी गरी पाऊ भन्ने निवेदन दावी रहेको देखियो। सशस्त्र द्वन्द्वका अवधिमा यौनहिंसामा परेका अमानवीय क्रुर, अपमानजनक व्यवहार गरिएका पीडितहरूलाई द्वन्द्व पीडितको परिभाषाभित्र समेटी

राहत एवं आर्थिक सहायता दिने सम्बन्धमा निवेदकले उठाएका माग संवेदनशील रहेकोले त्यस्ता मागहरूलाई पूरा गर्न सरकार गम्भीर एवं सचेत नै हुँदा पीडितलाई राहत र पीडकलाई सजाय गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्ने तर्फ आवश्यक गृह कार्य गरि नै रहेको हुदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको समेतको लिखित जवाफबाट देखियो। सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा द्वन्द्वरत पक्षबाट यौन हिंसा गरिएका, यौन हिंसा पीडित भएका व्यक्ति वा तिनका परिवारलाई नेपाल सरकारबाट जारी भएका निर्देशिका वा मापदण्डहरूले समेट्न नसकेको भनी प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको देखिए तापनि बेपत्ता पारिएका ब्यक्तिको छानविन, सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा २ (ज) मा “पीडित” भन्नाले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लंघनको परिणाम स्वरूप मृत्यु भएको वा शारिरिक, मानसिक, यौनजन्य वा आर्थिक रुपमा हानी नोक्सानी पुगेको वा थुनामा रहेको व्यक्ति तथा निजको परिवारको सदस्य सम्झनु पर्छ र सो शब्दले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लंघनको परिणाम स्वरूप मानवीय, सामाजिक वा सामुदायिक रुपमा गम्भीर प्रतिकूल असर पुग्न गएको समुदाय समेतलाई जनाउछ।” भनी पीडितको परिभाषा गरेको देखियो। जुन परिभाषाबाट निवेदकले दावी गरेको यौनजन्य हानी नोक्सानी पुगेको व्यक्ति वा निजको परिवारलाई समेट्ने नै देखिन आयो।

त्यसै गरी सोही ऐनको दफा २ (ज) मा “मानव अधिकारको गम्भीर उल्लंघन” भन्नाले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा निःशस्त्र व्यक्ति वा जनसमुदाय विरुद्ध लक्षित गरी वा योजनाबद्ध रुपमा गरिएको देहायको कार्य सम्झनु पर्छ:-

- (१) हत्या,
- (२) अपहरण तथा शरिर बन्धक,
- (३) ब्यक्ति बेपत्ता पार्ने,
- (४) अंगभङ्ग वा अपाङ्ग बनाउने,
- (५) शारिरिक वा मानसिक यातना,
- (६) बलात्कार तथा यौनजन्य हिंसा,
- (७) ब्यक्तिगत वा सार्वजनिक सम्पत्ति लुटपाट, कब्जा, तोडफोड वा आगजनी,
- (८) घरजग्गाबाट जबर्जस्ति निकाला वा अन्य कुनै किसिमबाट विस्थापन, वा

(९) अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार वा मानवीय कानून विपरीत गरिएका जुनसुकै किसिमका अमानवीय कार्य वा मानवता विरुद्धको अन्य अपराध।

त्यस्तै गरी सोही ऐनको दफा (२) (ड) मा “परिपूरण” भन्नाले दफा २३ बमोजिम पीडितलाई उपलब्ध गराइने क्षतिपूर्ति, सुविधा वा सहूलियत समेत सम्झनु पर्छ।” भनी उल्लेख भएको देखियो। सोही ऐनको दफा २३ मा “परिपूरणको लागि सिफारिस गर्ने: (१) यस ऐन बमोजिम छानविन गरिसकेपछि आयोगले पीडितलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्न, पुनरुद्धार वा पुनर्स्थापना गर्न वा अन्य उपयुक्त ब्यवस्था गर्न नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोगले उपयुक्त सम्झेमा पीडित वा अवस्था अनुसार निजको परिवारको कुनै सदस्यलाई देहायको सुविधा वा सहूलियत उपलब्ध गराउन नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्न सक्नेछ:-

- (क) निशुल्क शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचार,
- (ख) सीपमुलक तालिम,
- (ग) विना ब्याज वा सहूलियतपूर्ण ब्याजमा ऋण सुविधा,
- (घ) बसोवासको व्यवस्था,
- (ङ) रोजगारको सुविधा,
- (च) आयोगले उपयुक्त सम्झेको अन्य सुविधा वा सहूलियत।”

उल्लेखित कानूनी व्यवस्थाबाट निवेदन माग बमोजिमको सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा घटेको घटनाहरू मध्ये यौनजन्य हिंसाबाट पीडित ब्यक्ति वा परिवारलाई पीडितको परिभाषामा समेटेको एवं त्यस्तो यौन हिंसाजन्य कार्यलाई मानव अधिकारको गम्भिर उल्लंघनको परिभाषामा समेटेको देखिएको र त्यस्ता पीडितलाई सोही ऐनको दफा २३ बमोजिम क्षतिपूर्ति सुविधा वा सहूलियत समेतको सिफारिस सोही ऐनको दफा ३ बमोजिम गठन भएको बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन आयोग वा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगले नेपाल सरकार समक्ष गर्न सक्ने देखियो। मुलतः बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको ऐन, २०७१ को दफा २ (ड), (ज), (ञ) र दफा २३ ले निवेदकले उठाएको यौनजन्य हिंसा पीडित ब्यक्ति वा परिवारलाई पीडितको परिभाषामा समेटेको र क्षतिपूर्ति सुविधा वा सहूलियत समेतको लागि सोही ऐनको दफा ३ बमोजिम गठित आयोगले नेपाल सरकार समक्ष गर्न सक्ने नै देखिएकोले निवेदकले उठाएका उक्त विषयलाई समेटेको देखिदा छुट्टै निर्देशिका जारी गर्न आदेश जारी गर्न परेन।

बाबुको पहिचान हुन नसकेका बालबालिकाको जन्मदर्ता हुन नसकेको भन्ने निवेदन दावीको सन्दर्भमा हेर्दा बाबुको पहिचान नभएका बालबालिकाको जन्मदर्ता गर्न जन्मदर्ता सूचना फारमको बाबुको विवरणको महलमा ठेगाना नभएको ब्यहोरा उल्लेख गरी आमाको सूचना दिई जन्मदर्ता गर्न सक्ने गरी संघिय मामिला तथा स्थानीय विकाश मन्त्रालयबाट मिति २०६२।१०।१३ मा परिपत्र भई सोही वमोजिम स्थानीय पञ्जिकाधिकारीको कार्यालयबाट जन्मदर्ता भई रहेको भन्ने संघिय मामिला तथा स्थानीय विकाश मन्त्रालयको लिखित जवाफ देखिएको र सो वमोजिम जन्मदर्ताको प्रक्रिया नभएको भनी जन्मदर्ता नहुने सम्बन्धित व्यक्तिको तथ्यगत आधार प्रस्तुत हुन समेत सकेको नदेखिदा सो तर्फसमेत रिट जारी हुने अवस्था देखिएन।

तसर्थ उपरोक्त वमोजिम यौनजन्य हिंसा पीडित व्यक्ति वा परिवारलाई पीडितको परिभाषामा समेत समेट्ने गरी कानूनी व्यवस्था भएको तथा क्षतिपूर्ति सुविधा वा सहूलियतसमेत उपलब्ध गराउने गरी ऐनवमोजिम गठित आयोगले नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्न सक्ने गरी बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ जारी भै लागू भएको अवस्थामा निवेदकले उठाएको सो सम्बन्धि विषयलाई उक्त ऐनले समेटेको र त्यस किसिमका मानव अधिकारको गम्भिर उल्लंघनबाट पीडितलाई राहत, क्षतिपूर्ति सुविधा वा सहूलियत र पीडकलाई सजाय गर्नेसमेतको संयन्त्र निर्माण गर्नेसमेतको कार्य नेपाल सरकारले गर्ने अपेक्षा गरिएको र सो अनुरूपको आवश्यक कानूनी व्यवस्था गरि कार्यान्वयनमा प्रतिवद्धता रहेको एवं निवेदकको मागमा संवेदनशीलसमेत देखिएकोले निवेदन मागवमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्था नहुदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी निवेदक तथा विपक्षीसमेतलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनू।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत: हर्क बहादुर क्षेत्री

कम्प्युटर टाइप गर्ने: अभिषेक कुमार राय

इति सम्बत् २०७३ साल भाद्र १५ गते रोज ४ सुभम्..... ।